

התעשייה מצויה באחת משעותיה הקשות; אפשר אפילו לומר שהיא במשבר מתמשך

יורם בליזובסקי
מנכ"ל התאחדות התעשיינים

התעשייה בישראל, ועל כך אין חולק, היא אחד מענפי המשק החשובים ביותר. ולמרות שאינני אובייקטיבי כשאני בא לדבר על הענף הזה, חשוב שאציג בפניכם את מצב הענף, את צרכי הענף, כאשר אני מתרכז, כמובן, בנושא יום העיון – קרקעות, שטחים לפיתוח, שטחים קיימים ושטחים עתידיים. יום העיון הזה עוסק למעשה בנושא שאופק התכנון שלו הוא ארוך טווח. בדברי בפניכם אתרכז בנתונים המתייחסים לתמ"א 35, תוך תיחום גבול הזמן ל-2020.

התעשייה הישראלית מצויה היום באחת משעותיה הקשות, אפשר אפילו לומר כי היא נתונה במשבר שאיש אינו יודע כמה זמן ימשך. כולנו מכירים את משבר תעשיית הטכנולוגיה והידע, כל אחד מאיתנו שמע על משבר הנסדא"ק. אני אוסיף לכל אלה גם את המצב הביטחוני.

כדי שתהיה לנו שפה עוברתית משותפת לדיון בנושא הכבד הזה של מצב התעשייה, אני מבקש להציג בפניכם מספר נתונים כמותיים שיועילו לאלה בינינו כאן היום שאולי לא מכירים היטב את התעשייה הישראלית.

נתוני שנת 2000, השנה שהחלה בצמיחה מרשימה של התעשייה, עד הרבעון האחרון והמשבר, או תחילת הנסיגה, בהחלט מרשימים. אנחנו מדברים על ענף שהתוצר שלו הוא 21 מיליארד דולר. אם נבחן את המספר הזה כאחוז מכלל התוצר העסקי נראה כי התעשייה מהווה היום כשלושים אחוז מכלל התוצר העסקי. וזה בהחלט מספר משמעותי. אם נבחן את הנושא על בסיס רחב יותר, אנחנו מדברים על עשרים אחוז מהתמ"ג המשקי. כאשר למספר המועסקים, ואולי זה אינדיקטור שמצביע היטב על מקומה של התעשייה בכלכלה הישראלית, הרי ששנת 2000 הסתיימה עם 383 אלף מועסקים בתעשייה. למעשה בשנים 98-99 כבר עמדנו על קרוב ל-400 אלף מועסקים. ברור שבעקבות המצב נוצרה נסיגה. התעשייה עברה גל של פיטורים ועדיין מפטרת. כך או

התעשייה מצויה באחת משעותיה הקשות; אפשר אפילו לומר שהיא במשבר מתמשך

כך כ-400 אלף מועסקים בתעשייה מהווים בערך כ-18-19 אחוז מכלל המועסקים במשק הישראלי. בהקשר התעסוקתי כדאי לבחון כיצד מתפלגת התעשייה על פני אזורי הארץ השונים. ניתוח העובדות מראה כי צפון הארץ תורם לתפוקה הישראלית 31 אחוז, מרכז הארץ – כולל ירושלים – תורם 54 אחוז, והדרום – לצערי – רק 15 אחוז. למרות המספרים האלה יש לזכור, בהקשר הקרקעי, כי ישנם ענפים שהם צרכני קרקע קטנים יחסית והם תורמים בשיעורים ניכרים לתפוקה, ולעומת זאת ישנן תעשיות שהן

**"עברו הימים
שהכסף בלבד היה
הגורם שהשביע על
שיקול הדעת ועל
הקביעה היכן יוקם**

**המפעל; היום הנושא
המרכזי הוא מצאי
כוח אדם מקצועי
ברמות הנדרשות
בתעשייה
המודרנית."**

צרכניות קרקע גדולות ותרומתן לתפוקה הכוללת קטנה יחסית. נכון כי עובדה זו יוצרת עיוותים מסוימים בהתפלגות הגיאוגרפיה התעסוקתית, אבל כבסיס, כנתון שמייצג את הפריסה התעשייתית על פני הארץ, אנחנו רואים שמרכז הארץ תופס את החלק הארי של התרומה התעשייתית לכלכלת המשק.

במשך שנים, למעשה מ-1959, חוקקה המדינה את החוק לעידוד השקעות הון שאחד מהיעדים שלו היה פיזור האוכלוסייה. זה היה נכון בשנים הראשונות של המדינה שהחוק והתמיכה הכספית שהוא נתן באמצעות מענקים לפיתוח תעשייה, השפיעו על הפריסה הגיאוגרפית של התעשייה. במלים אחרות, באמצעות משאבים, באמצעות סובסידיה, ניסו להשפיע על המגמות העתידיות. למרות

זאת אנחנו רואים שמרכז הארץ עדיין תופס את החלק העיקרי. כלומר: גם על פי מדיניות שמחלקת מענקים של 38 אחוז להשקעה בתעשייה החלק של הפריפריה קטן יחסית בהשוואה למרכז הארץ.

מאז נחקק החוק השתנו דברים. התעשייה הישראלית שינתה את המבנה שלה, וכיום היא עוברת מהפכה. המהפכה של התעשייה הישראלית החלה בתחילת שנות ה-90 כאשר התעשייה עתירת הירדע, תעשיית המידע, תעשייה טכנולוגית, תעשיית ההיי-טק – פרצה וזינקה קדימה והצעידה יחד אתה את התעשייה המסורתית והדבר שינה גם את פני התעשייה וגם את צרכי התעשייה.

כיצד נראית היום התעשייה מנקודת הראות הקרקעית? התמונה ברורה למדי: ריבוי אזורי תעשייה. כיום אין כמעט רשות מקומית שלא מצוי בתחום השיפוט שלה אזור תעשייתי.

האזורים התעשייתיים האלה הוקמו על פי התפיסה של ראשי הרשויות המקומיות שהבינו כי חלק מהחוסן הכלכלי של הישוב ותושביו טמון בהקמת אזור תעשייה. אבל היום, במצב הפיננסי הקשה בו נתונות הרשויות המקומיות, הן אינן יכולות לדאוג לאזורי התעשייה. התוצאה בפועל: אזורים עלובים שלא מושקע בהם לא בתשתית ולא בצד החזותי. כך או כך, כיום נשאלת השאלה האם המדיניות שפיתחה אזורי תעשייה קטנים בפוזר גדול בישובים רבים, זו המדיניות שצריכה להנחות אותנו לגבי העתיד.

נתון נוסף ושונה שמייצג היום את התעשייה החדשה אלה הם הפארקים התעשייתיים שניבנו בשנים האחרונות בסטנדרטים שאפשר להשוות אותם לרמה הבינלאומית. מי שמכיר את גני התעשייה שבנה סטף ורטהיימר בעומר, בתפן, בלבון – אין ספק שאלה אזורי תעשייה מהמתקדמים ביותר גם בצד הפונקציונאלי וגם בצד החזותי. אני חושב שהפארק הטכנולוגי בירושלים הוא דוגמה לגישה החדשה. מי שעובר בכביש הישן תל-אביב-חיפה רואה את אזורי התעשייה החדשים שניבנו בצומת רעננה-כפר-סבא ורעננה-צפון. גם אלה אזורי תעשייה לתפארת המבוססים על התפיסה החדשה.

ההתפתחות האורבנית המהירה, מיוחד במרכז הארץ, הביאה לכך שהתעשייה הפכה להיות שכן קרוב מאוד, קרוב מדי לאזורי המגורים. בהרבה מובנים התעשייה היום בחלקה מהווה בעיה אקולוגית. אפשר לראות היום בישראל הרבה דוגמאות של אזורי תעשייה שעד אתמול היו מרוחקים ממרכזים עירוניים ולפתע הם מוצאים את עצמם מוקפים אזורי מגורים. הקשר בין התעשייה, בין מיקום התעשייה ואזורי המגורים, הוא קשר פסול, הוא קשר לא ראוי, הוא קשר מזיק ולפעמים גם מסוכן. בהקשר זה אנחנו מזכירים הרבה את באר-שבע ומסוף המטענים הכימיקלים בתוך העיר המהווה סכנה גדולה. ויש לכך דוגמאות רבות. למשל: מפעל טרה ברחוב יגאל אלון בתל-אביב. טרה היא המחלבה השניה בגודלה בארץ. עשרות מכליות חלב נכנסות ויוצאות כל יום למחלבה וממנה וסותמות את הציר שהוא אחד מנתיבי התנועה המרכזיים של תל-אביב.

מאפיין נוסף שקיים היום בתעשייה הוא מחסור גדול בקרקע לפיתוח תעשיות מסורתיות. באזורים רבים בערים במרכז הארץ ניתן למצוא אזורי תעשייה גדולים, בנויים על תעשיות מסורתיות, עם נגרים, עם מפעלי מתכת. לכל המפעלים האלה אין היום אלטרנטיבה בסביבה הקרובה למקומות בהם הם נמצאים. לעומת זאת אנחנו רואים עודפים בשטחי תעשייה בפריפריה. כיום ישנם שטחי תעשייה פנויים בהיקף של 55 אלף דונם, כאשר כל התעשייה מחזיקה ב-115 אלף דונם. שטחים אלה מתחלקים בערך כך:

התעשייה מצויה באחת משעותיה הקשות; אפשר אפילו לומר שהיא במשבר מתמשך

כ־28 אחוז במחוז הצפון, 39 אחוז במחוז המרכז, ו־33 אחוז במרכז הארץ. כך פחות או יותר נראית התעשייה כיום.

ומה לגבי העתיד בטווחים שעד 20 שנה? לנו ברור שהמהפכה התעשייתית תימשך. יחד עם זאת ברור שאין מקום לתעשיות מסורתיות אם לא ייעשה בהן שדרוג משמעותי.

"אין מקום לתעשיות מסורתיות אם לא ייעשה בהן שדרוג משמעותי, שדרוג כזה פירושו השקעה בטכנולוגיה, בכוח אדם מיומן יותר, וגם שימוש בפחות קרקע. אם ניקח את סך כל הקרקע שהתעשייה מנצלת היום (115 אלף דונם) ונחלק אותם למספר המועסקים בתעשייה, נגיע בערך לממוצע של 0.3 דונם לכל עובד בתעשייה. האם זה האינדיקטור שצריך להוות את בסיס התכנון שלנו לצרכים העתידיים של פיתוח תעשייה? אינני בטוח. אני יכול לומר שאם אכן התחזיות שלנו לגבי אופייה של התעשייה יתממשו יש להניח שהצרכים יהיו פחותים וה־0.3 דונם לעובד בממוצע יהיה נמוך יותר. בינתיים, על בסיס החומר שהעברנו למתכנני תמ"א 35, אנחנו צופים מחסור של 38 אלף דונם נוספים לתעשייה עד שנת 2020. אבל המספר

הזה הוא מספר עם הסתייגות, משום שהוא מבוסס על הנחות מסוימות לגבי מבנה התעשייה העתידית. בהחלט יכול להיות שההתפתחות תהיה הרבה יותר מהירה בכיוון הקידמה ולכן גם כל הצרכים יהיו פחותים.

השאלה השניה שנשאלת לאחר קביעת המסגרת הכמותית הכוללת היא: איך תתחלק התעשייה מבחינה גיאוגרפית. לנו אין ספק שמרכז הארץ ימשיך להיות האטרקציה של תעשיות ההיי־טק. אישית, הייתי בהחלט רוצה שיתממש החזון של אבישי ברוורמן, אבל צריכה להתרחש מהפכה משמעותית בתחומים רבים כדי שהחזון הזה יתממש. היום לא התמריץ הכספי הממשלתי הוא הדומיננטי באשר להחלטה של משקיע להקים את מפעלו באזור מועדף כזה או אחר. עברו הימים שהכסף בלבד היה הגורם שהשפיע על שיקול הדעת ועל הקביעה היכן יוקם המפעל. היום הנושא של מצאי כוח אדם מקצועי ברמות הנדרשות בתעשייה המודרנית הוא המרכזי. היום משפיעה מאד גם איכות החיים בישוב שבו בוחנים את האפשרות להקים או לא להקים מפעל תעשייתי. היום קובעים גם הסביבה האקולוגית, רמת החינוך, רמת התרבות. הדרישות של עובדי התעשייה כהיי־טק – ניצבות ברמה הגבוהה ביותר. אם רשות מקומית תהיה מסוגלת להעמיד את

התשובות לצרכים האלה ותהיה גם תשתית מתאימה לחבר את הישוב למרכז הארץ – יש סיכוי שנוכל לפתח ולהביא את התעשיות המתוחכמות גם לפריפריה. בהיעדר תנאים כאלה, לצערי, ימשיך המרכז להיות הגורם המושך לתעשיות המתוחכמות.

כאן אני רוצה להתייחס ביעף לכמה ענפים ספציפיים בתעשייה בהתייחס לשנת 2020. הבעיה הקשה באמת היא של מיקום התעשיות הכימיות. למשל: היה מי שהגדיר את אזור מפרץ חיפה כפצצה מהלכת מבחינה אקולוגית. ברור שיהיה צורך למצוא פתרון לבעיה האובייקטיבית כיוון שהתעשייה באזור המפרץ קשורה עם מקור אספקת חומרי הגלם – קרי: בתי הזיקוק. בכל אופן בתחום זה חייבים למצוא פתרון, פתרון של הגדרת אזור מתאים לתעשיות הכימיה בצפון הארץ, כולל אתר של סילוק פסולת מסוכנת כפי שיש ברמת חובב. גם בדרום יש בעיה דומה. על פי התחזיות יש לשמור רזרבות קרקעיות גם לתעשיות הכימיות בדרום, כמובן תוך פתרון אקולוגי ושמירה מאוד צמודה על בניית רצועת הגנה מסביב לרמת חובב, מבלי להתפתות לכל תוכניות פיתוח שיקרכו את באר־שבע לאזור רמת חובב. גם היום, במשטר רוחות מסוים, מריחים בבאר־שבע את הריחות הנודפים מרמת חובב.

בעיה אקולוגית קיימת גם בתעשיות הקלות הוותיקות הממוקמות במרכזי הערים. אקולוגית וכלכלית כיוון שלתעשיות אלה אין לאן להתפתח. לתעשיות אלה יש למצוא פתרונות בגבולות הישובים הקיימים. זה לא יהיה הגיוני להוציא את התעשיות הקלות ולהעביר אותן לפריפריה, לא הגיוני מבחינה כלכלית וגם לא מבחינת כוח האדם שמועסק בהן. באשר לתעשיות ההיי־טק הבעייה שונה. תעשיות אלה בדרך כלל נקיות ואפשר למקם את חלקן הגדול גם במרכזי ערים.

נשאלו מספר שאלות פתוחות שיש לרונן בהן בתכנון מקרו לתעשייה. השאלה הראשונה היא האם יש מקום לפיתוח אזורי תעשייה גדולים, מבוססים, עם תשתית שנושאת את עצמה מול פיתוח אזורי. שאלה שניה מאוד מהותית היא האם פיתוח אזורי התעשייה ייעשה על בסיס יתרונות יחסיים – קרי: מרכז הארץ מושך את תעשיית ההיי־טק. האם ניתן לתעשיות אלה את האפשרות לבנות בעצמן ועל פי שיקוליהן, או שתהיה התערבות ממשלתית מכוונת באמצעות תמריצים כלכליים. השאלה השלישית: האם אנחנו הופכים את ערי הפריפריה לערים נקיות, ערי לינה, ואת התעשייה נשאיר למרכזים הטבעיים תוך הקמת מערכת תשתית תעבורתית הולמת לצרכים. והשאלה האחרונה, שמבחינתנו היא מאוד משמעותית, היא זמינות הקרקע. מסתבר כי בכל המכרזים של מינהל מקרקעי

התעשייה מצויה באחת משעותיה הקשות; אפשר אפילו לומר שהיא במשבר מתמשך

ישראל בשנים האחרונות, התעשייה הפסידה. מי שזכה היו קבלנים וזאת בגלל היכולת שלהם להציע ולשלם מחירים גבוהים בהרכה מאלה שיכול מפעל תעשייתי לשלם בהתחשב בשיעורי הרווח. כאן לדעתנו הפתרון טמון בהקמת אזורי תעשייה שמוגדרים ככאלה וזכות הכניסה אליהם תהיה רק למפעלי תעשייה ולא לכל גורם אחר.

חנוך לביא: תודה רבה ליורם בליזובסקי על ההיבט המקיף, הרחב והמפורט של השפעת התכנון הקרקעי על התעשייה. לקראת סיום דיוני המושב הזה נשמע תגובה וסיכום מפרופסור אורן יפתחאל, ראש המחלקה לגיאוגרפיה ותכנון סביבתי באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.